

Kitap İncelemesi**Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi**

Erdem, M. D., Demirci, Ü. Ö. & Demiryakan, D.

Rindan Yayınları, Ankara, 2024.

ISBN: 978-625-97851-0-3.

Aysun SOYER***Makale Bilgisi**

Makalenin Türü: Kitap İncelemesi
Makalenin Geliş Tarihi: 22.02.2026
Makalenin Kabul Tarihi: 04.05.2026
DOI: 10.54970/turkuaz.1894969

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi, Mehmet Dursun Erdem, Ümit Özgür Demirci ve Deniz Demiryakan tarafından hazırlanmış olup Türkiye Türkçesinin ses yapısını sistemli ve kapsamlı biçimde ele alan güncel bir çalışmadır. Eser hem teorik çerçeve hem de uygulamaya yönelik içeriğiyle ses bilgisi alanında önemli bir başvuru kaynağı olma iddiası taşımaktadır.

Eser; İçindekiler, Kısaltmalar, İşaretler, Ön Söz bölümleriyle başlamaktadır. *Ön Söz* (13-17) bölümünde, okuyuculara kitabın içeriği ve yapısı hakkında bilgi verilmiştir. *Ön Söz*'de kitabın amacı ve kapsamı ortaya konularak okuyucuya genel bir yönlendirme sunulmuştur. Bu giriş, eserin sistematik yapısını anlamak açısından işlevseldir.

Eser beş ana bölümden oluşmaktadır. "Dil Nedir, Dilin Tanımı Nasıl Yapılmalıdır?" başlıklı ilk bölümde (11-85); dilin tanımı ve temel özellikleri, dilin kökeni ve evrimi üzerine teoriler, hayvanlarda dil ve iletişim, dilbilim ve dilbilgisi, belli başlı dilbilim okulları ve yaklaşımları ile iletişimin temel öğeleri ele alınmıştır. Ayrıca dil türleri, yeryüzündeki diller ve dil aileleri ile Türkçenin tarihî gelişimi de incelenmiştir.

Bu başlık altında, dilin tanımı ve kökeniyle ilgili çeşitli teorilere odaklanılmıştır. Dil, tarih boyunca birçok dilbilimci tarafından farklı açılardan tanımlanmış olup Durkheim onu toplumsal bir olgu, Saussure ise keyfi işaretler sistemi olarak görmüştür. Chomsky dili bilişsel bir araç olarak ele alırken diğer dilbilimciler dilin sosyal ve kültürel işlevlerine dikkat çekmiştir (s. 11-13).

* Dr., Bağımsız araştırmacı. E-posta: aysunsoyer.as@gmail.com. Orcid Id: 0000-0002-9638-8315.

Dilin başlıca özellikleri arasında onun insanlık tarihinin en eski iletişim aracı olması, karmaşık bir yapıya sahip bulunması ve sonsuz ifade üretme kapasitesine sahip olması yer alır. Dil, aynı zamanda toplumlara ve kültürlere göre değişkenlik gösterir ve zihinsel süreçlerle yakından ilişkilidir (s.14-18).

Dilin kökenine dair teoriler arasında Ding-dong, Bow-wow gibi nesne ve hayvan seslerinden doğduğunu savunan görüşler ile jest ve mimiklerden geliştiğini öne süren varsayımlar bulunmaktadır. Ayrıca, dilin biyolojik temelleri ile kültürel ve sosyal etkenlerin rolü üzerine farklı görüşler tartışılmaktadır. Dilin evrimine dair tartışmalar ise devamlılık ve bir andalık, adaptasyon süreçleri ve ses-hareket kökenli teoriler gibi çeşitli yaklaşımlar etrafında şekillenmektedir (s. 20-63).

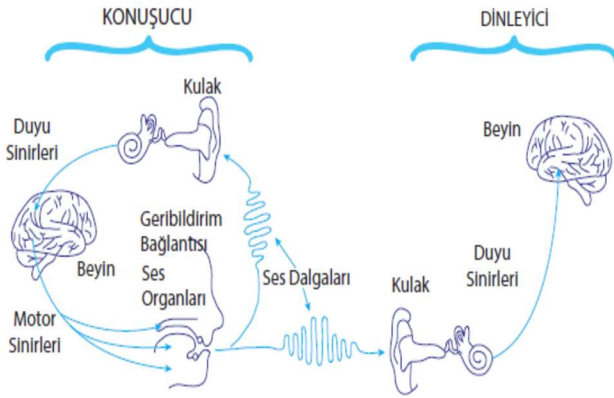
Bu çalışmalar, dilin tek bir kaynaktan değil, çok katmanlı bir gelişim süreci içinde evrildiğini göstermekte ve farklı disiplinlerin birlikte değerlendirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte bu bölüm, ses bilgisi odağına geçiş için gerekli bir kuramsal zemin sunmakla birlikte, yer yer genel dilbilgisi literatürünün tekrarına yaklaşan bir yoğunluk da barındırmaktadır. Ancak bu durum, özellikle alan dışından gelen okuyucular için açıklayıcı bir avantaj olarak da değerlendirilebilir.

“Ses Bilgisi (Fonetik)” başlıklı bölüm (s.100), Türk dilinin temelini oluşturan ses kavramını ayrıntılı biçimde ele almakta ve dilin yapı taşlarını kavramaya yönelik kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bölüm, dildeki seslerin işlevlerini, ses oluşum süreçlerini ve dildeki ses olaylarını ayrıntılı bir biçimde ele alır. Başlangıç olarak “Ses Nedir?” sorusuyla ses kavramının tanımı yapılmakta, seslerin hem dil içindeki rolü hem de iletişimin sağlanmasındaki önemi vurgulanmaktadır. Bu bölüm aynı zamanda dil bilimi açısından seslerin nasıl sınıflandırıldığını ve ses yapısının Türk dili içindeki yerine dair temel bir anlayış sunmaktadır.

İlerleyen kısımlarda “Harf” kavramına değinilerek sesin yazıda temsil edilme biçimi üzerinde durulmakta ve harf ile ses arasındaki ilişki incelenmektedir. Ayrıca, Türklerin tarih boyunca kullandıkları alfabeler hakkında bilgi verilerek her alfabenin dilin gelişim sürecindeki etkisi ve dil yapısına katkısı tartışılmıştır. Bu, Türk dilinin tarih boyunca çeşitli kültür ve medeniyetlerle etkileşiminden nasıl etkilendiğini anlamak açısından önemli bir bağlam sunmaktadır.

“Ses Organları” başlığında, insan sesinin nasıl oluştuğu, sesin hangi organlar aracılığıyla üretildiği ve bu organların işlevleri detaylandırılmıştır. Bu kısım, dil bilimi açısından seslerin çıkarılmasında hangi fizyolojik süreçlerin yer aldığını göstererek ses organlarının anatomik yapısı ve fonksiyonlarına dair ayrıntılı bir perspektif sunar. Ses tellerinin titreşimi, dilin konumu, dudakların şekli gibi unsurların ses oluşumuna nasıl katkıda bulunduğu açıklanmıştır. Ayrıca, ses organlarının konuşma sırasında nasıl bir düzen içinde çalıştığına ve bunun Türk dilindeki ses özelliklerine yansımalarına da değinilmiştir.

Bölümün en geniş kısmını oluşturan “Ses Olayları ve Ses Değişimleri” başlığı, Türkçede yaygın olarak karşılaşılan ses olaylarını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Ünlü uyumu, ünsüz benzeşmesi, ünlü düşmesi gibi temel ses olayları, günlük konuşmada ve yazıda nasıl ortaya çıktıklarıyla örneklendirilerek anlaşılır bir şekilde açıklanmaktadır. Türk dilinde zaman içinde meydana gelen ses değişimlerinin nedenleri ve bu değişimlerin dilde nasıl sürdüğü detaylandırılır. Bu bölümde sunulan ses olayları, dildeki fonetik değişikliklerin nasıl gerçekleştiğini ve Türk diline özgü ses kurallarının nasıl oluştuğunu anlamaya yönelik bilgiler içermektedir.

s. 113

Şekil 1: Ses organlarının işleyişi

Kaynak: Özsoy-Turan, 2017: 26.

Son olarak edinilen bilgilerin kalıcı hâle getirilmesine yönelik “Öğrendiklerimizi Değerlendirelim” ve “Yanıtlar” bölümleri yer almaktadır. Bu kısımlar, bölüm boyunca edinilen bilgilerin pekiştirilmesine ve anlaşılana test edilmesine imkân tanır. Böylece okuyucu, teorik bilgileri uygulamalı sorularla destekleyerek Türkçenin ses yapısına dair bilgilerini sağlamlaştırma fırsatını elde eder.

Bu bölümün en güçlü yönlerinden biri, teorik bilgiyi açıklayıcı bir anlatımla sunması ve sesin fizyolojik boyutunu anlaşılır hâle getirmesidir. Türklerin tarih boyunca kullandıkları alfabelere değinilmesi ise konuyu tarihsel bir bağlama yerleştirmektedir. Bu yönüyle bölüm, yalnızca betimleyici değil, aynı zamanda bağlamsal bir okuma imkânı sunmaktadır.

“Türkiye Türkçesinin Ses Bilgisi” başlıklı bölüm (s. 119), Türkiye Türkçesinde kullanılan ünlü ve ünsüz seslerin detaylı bir incelemesini sunarak dilin ses yapısını anlamamıza katkıda bulunmuştur. İlk olarak “Ünlüler (Vokaller)” başlığı altında, ünlülerin nitelik ve niceliklerine göre nasıl sınıflandırıldığı, Türkiye Türkçesindeki ünlülerin tablo üzerinde gösterimi, ünlülerin ağız açıklık dereceleri ve tanıtımı gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca, ünlülerin uzunluk özellikleri “Birincil (Asli) Uzun Ünlü,” “Normal Ünlü” ve “Kısa Ünlü” şeklinde sınıflandırılmış; Türkçeye özgü ünlü uyumları da kapsamlı şekilde işlenmiştir.

Ünsüzler (Konsonantlar) başlığı altında ise yarı ünlüler, ünsüzlerin boğumlanma yeri, titreşim özellikleri, ses ve hava yoluna göre sınıflandırılması gibi temel ses bilgisi konuları detaylandırılmaktadır. Ünsüzlerin niteliklerine göre sınıflandırılması tablolarla desteklenmiş; ünsüzlerin ağız açıklık dereceleri ve ünsüz uyumları konuları kapsamlı biçimde incelenmiştir. Bölüm, ses uyumları ile ünlü-ünsüz uyumu konularının ardından öğrendiklerimizi pekiştirmeye yönelik “Öğrendiklerimizi Değerlendirelim” ve “Yanıtlar” bölümleriyle tamamlanmıştır.

Öğrendiklerimizi Değerlendirelim

1) Genel Türkçede kaç tane ünlü ses vardır? Bu ünlüleri aşağıya yazınız.

.....
.....
.....

s. 121

Şekil 2: Öğrendiklerimizi değerlendirilelim

“Ses Olayları” başlıklı bölüm (s. 190), Türk dilinin zengin ses yapısını derinlemesine inceleyerek okuyucuya “Ses Olayları” konusunda kapsamlı bir bakış sunmaktadır. Ses olayları, dilin yapısal gelişimini anlamak ve günlük dildeki kullanım farklılıklarını kavramak için önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda, bölüm iki ana başlıktan oluşur: “Ünlüler ile İlgili Ses Olayları” ve “Ünsüzler ile İlgili Ses Olayları.”

“Ünlüler ile İlgili Ses Olayları” başlığında, Türkçedeki ünlü harflerin fonetik özelliklerinin nasıl değiştiği ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak “Ünlü Yayınması (Dilution Vocalique)” başlığı ile ünlülerin belirli sözcük yapılarında nasıl yumuşadığı ve genişlediği ifade edilmiştir. Ardından “Nitelik Nicelik Dengelemesi” ile, ünlülerin sözcüklerde doğru nitelik ve nicelikte dengelenmesini sağlayan kurallar incelenmiştir. Ünlülerin dilde farklı nedenlerle oluşabileceği veya kaybolabileceği bu bölümde “Ünlü Türemesi” ve “Ünlü Düşmesi” başlıkları altında ele alınmıştır.

4.1.4.3. Son Hecede Ünlü Düşmesi

Son hece düşmesinin de sebebi genellikle vurgu zayıflığıdır.

ep̄evi > epey

ḡiñvevi > ḡiñvey

s. 191

Şekil 3: Ünlü düşmesi örneği

Bu başlıkların yanı sıra “Ünlü Birleşmesi (Ünlü Kaynaşması, Geçişme)” konusuyla birlikte Türkçenin ses uyumuna yönelik detaylara yer verilmiştir. Bu süreç, Türkçede bazı kelimelerde ünlülerin birbirine kaynaşarak tek bir ses gibi çıkmasını sağlar. “Ünlü Düzleşmesi” ve “Ünlü Yuvarlaklaşması” başlıkları ise, özellikle ünlülerin incilmesi veya yuvarlaklaşarak ses değişimlerine uğramasını kapsar ve bu olayların hangi ortamlarda ve koşullarda gerçekleştiğini detaylandırılmıştır. Dilin ileri geri damaksıllaşması ise “Ön ve Art Damaksıllaşma” başlıklarıyla ayrıntılı olarak ele alınarak ünlülerin önlü veya artlı olması, ağız yapısına göre daralma ya da genişleme gibi durumlar açıklanmıştır. Ünlülerin ağız açıklığı dereceleri incelenerek dilin akıcılığına katkı sağlayan yapısal özellikler anlaşılır hâle getirilmektedir.

Bu bölümde, “Ünlü Genişlemesi” ve “Ünlü Daralması” başlıkları da ünlülerin daralarak ya da genişleyerek kelime anlamında nasıl farklılıklar yaratabileceğini ve Türkçenin tarihsel gelişimi boyunca hangi durumlarda görüldüğünü detaylandırır. “Hece Tekleşmesi (Haploloji)” başlığı, bazı durumlarda Türkçede aynı hecenin tekrarlandığında bunlardan birinin düşmesi olgusunu açıklar. İki ünlünün yan yana gelmesi (Hiatus), nöbetleşe kullanım, diftong (ikili ünlüler) ve yardımcı ünlü gibi özel konular ise ünlülerin Türkçenin ses yapısındaki inceliklerini gözler önüne sermektedir. Bu başlıkların hemen ardından, okuyucunun bilgilerini değerlendirebileceği “Öğrendiklerimizi Değerlendirelim” ve yanıtlar bölümü, öğrenilen konuların pekiştirilmesini sağlamaktadır.

“Ünsüzler ile İlgili Ses Olayları” başlığı altında ünsüzlerin farklı kullanım alanlarındaki değişimleri detaylandırılmıştır. Türkçede ünsüzlerin birbirini etkileyerek anlam veya ses değişikliğine yol açtığı birçok durum bulunmaktadır. Bu bağlamda “Ünsüz Türemesi” başlığı, dilde eksik sesleri telafi eden ek ünsüzlerin nasıl oluştuğunu anlatır. Benzer şekilde “Ünsüz İkizleşmesi” veya çiftlenmesi, bir kelime içinde yan yana gelen iki ünsüzün kullanımıyla ilgili durumdur. Bu olayın örneklerine hem tarihî Türkçe metinlerde hem de modern kullanımlarda rastlanmaktadır.

“Ünsüz Düşmesi” başlığı, Türkçede bazı ünsüzlerin belirli kelimelerde düşme eğilimini ele alır. “Ünsüz Erimesi” ve “Yutulma” başlıkları altında ise, bazı ünsüzlerin belirli şartlarda zayıflayarak

ya da yok olarak telaffuzun kolaylaştırılmasına nasıl katkı sunduğu anlatılmıştır. “Aykırılışma (Disimilasyon)” ise, bir kelimedede birbirine benzeyen seslerin farklılaşarak kelimenin akıcılığını sağlama sürecidir. Bununla birlikte, “Aynılışma” ve “Ayrılışma” başlıkları, ünsüzlerin birbirine yakın ya da zıt niteliklere bürünmesi ile ilgili fonetik olayları incelemektedir.

4.2.4.1. Sözcük Sonunda /g/ Seslerinin Düşmesi

Eski Türkçe ve tarihî lehçelerde kelime sonundaki /g/ sesi ile biten sözcükler, Batı Türkçesine geçince söz sonundaki /g/ seslerinin Oğuz Türkçesinde kurallı olarak düşürüldüğü görülür.

ET. öhiç > BT. öhi

ET. kapıç > EAT. kapu > TT. kapı

ET. sarıç > EAT. sarı > sarı

ET. kıslıç > EAT. Kısla

s. 210

Şekil 4: Ünsüz düşmesi örneği

Dil yapısındaki diğer olaylar arasında “Bozulma (Deformation)”, “Ulama,” ve “Aşınma” gibi günlük kullanımda sık karşılaşılan ses değişimleri bulunur. Özellikle ulama, Türkçenin ses akışını koruması açısından önemlidir. Dilin tarihsel ve kültürel değişimine dayanan Halk Etimolojisi, Araya Sokuşturma, Eskiçilleme (Arkaizm), Yenileme gibi başlıklar ise, kelime ya da seslerin anlam ve kullanım bakımından nasıl evrildiğini gözler önüne sermektedir. Toplumsal etkiler sonucunda ortaya çıkan “Şehirleştirme,” “Taşralılaştırma,” “Köylüleştirme” gibi alt başlıklar ise kelimelerde gözlemlenen sosyolinguistik değişimleri incelemiştir. Ses olaylarının dil üzerindeki bu etkileri, dilbilimsel açıdan önemli bir bilgi sunmaktadır.

Bölüm, “Göçüşme (Yer Değiştirme, Metatez)” başlığıyla kapanmaktadır; burada seslerin ya da hecelerin yer değiştirerek yeni sözcük yapıları ve ses olayları oluşturduğu anlatılmıştır. Kitabın bu bölümünde, okuyucunun Türkçenin ses yapısını bütünsel ve derinlemesine anlamasına katkı sunmak için tüm ses olaylarını titizlikle ele alarak dilin fonetik zenginliğini ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

“Ünsüz Değişmeleri” başlıklı bölümde (s. 223), Türkçenin ses yapısında önemli bir yer tutan “Ünsüz Değişmeleri” konusu kapsamlı bir biçimde incelenmiştir. Dilin fonetik yapısında ünsüzlerin, belirli ses koşulları altında nasıl farklılaştığını anlamak, ses olaylarının dildeki işleyişini çözümlenmek adına büyük önem taşır. Bu bölümde ele alınan konular, ünsüzlerin ötümlüleşmesi, ötümsüzleşmesi, sızıcılaşması gibi değişim süreçlerini ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Ayrıca, Türkiye Türkçesinin ses özellikleri başlığı altında, Türkiye Türkçesinin özgün fonetik yapısı ile diğer Türk lehçelerinden ayrılan yönlerine de değinilmiştir.

“Ötümlüleşme Yoluyla Ünsüz Değişmeleri” başlığında, ötümsüz ünsüzlerin belirli bir fonetik ortamda ötümlüleşerek sesin niteliğinin değişmesi ele alınmıştır. Ötümlüleşme, dilin akıcılığını sağlama amacını güder ve konuşma sırasında ünsüzlerin daha rahat bir biçimde telaffuz edilmesine yardımcı olur. Türkçede özellikle son ünsüzlerin, gelen eklerle ötümlü hâle gelmesi bu konunun temelini oluşturmaktadır. Burada, ötümlüleşmenin örnekleri ve bu olayın ses uyumuna katkıları detaylandırılmıştır.

“Ötümsüzleşme Yoluyla Ünsüz Değişimi” başlığı altında ise, ötümlü ünsüzlerin ötümsüzleşmesi durumu ele alınmıştır. Bu olay, dildeki sözcüklerde yer alan ötümlü ünsüzlerin, belirli fonetik durumlarda ötümsüzleşerek, seslerin değişime uğradığı süreci açıklamıştır.

“Sızıcılışma Yoluyla Ünsüz Değişimi” başlığı, ünsüzlerin yumuşayarak sızıcı bir yapıya büründüğü durumları incelemiştir. Sızıcılışma, seslerin daha yumuşak çıkmasını sağladığı gibi kelimenin anlamını ve telaffuzunu da etkileyen önemli bir değişim sürecidir. Bu başlık altında, özellikle günlük hayatta sıkça rastlanabilen sızıcı ünsüzlerin dönüşüm süreçleri ve bunların Türkçenin fonetik yapısına nasıl uyum sağladığı örneklerle açıklanmıştır.

5.3.10.1. İç Seste /-r-/ > /-l-/ Değişimi (Akıcılışma)

Daha çok ağızlarda görülür. Bazı kelimelerde standart İstanbul ağızındaki /-r-/ sesinin /-l-/ sesine dönüştüğü görülür.

servi > selvi
güres > güleş
merhem > melhem
kerli ferli > kelli felli

s. 231

Şekil 5: Akıcılışma örneği

Türkiye Türkçesinin kendine özgü ses özellikleri, bu bölümün önemli konularından biridir. “Türkiye Türkçesinin Ses Özellikleri” başlığı, Türkiye Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayıran fonetik detayları ortaya koyar. Türkçenin ses özellikleri, sadece ünsüzlerin değişimi ile değil; aynı zamanda ünlülerle birlikte genel bir ses uyumunu içeren yapıların tümüne odaklanmıştır. Bu özelliklerin Türkiye Türkçesinde nasıl geliştiği, lehçeler arasındaki farklılıklar ve ses yapısının Türkiye Türkçesindeki belirleyici yönleri bu başlık altında açıklanmıştır.

Bölümdeki konuların anlaşılmasını pekiştirmek adına, “Öğrendiklerimizi Değerlendirelim” ve “Yanıtlar” bölümleri yer almaktadır. Bu kısımda, okuyucuların öğrendiklerini gözden geçirebilecekleri değerlendirme soruları bulunmaktadır.

Bu bölüm, Türkçenin ses yapısındaki ünsüz değişimlerini anlamak ve Türkiye Türkçesinin özgün ses özelliklerine dair kapsamlı bilgi sunmak amacıyla hazırlanmış, dilin fonetik özelliklerini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.

Sonuç olarak bu eser, Türkiye Türkçesinin ses yapısını teorik ve pratik açıdan ele alan kapsamlı bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Türk Dili ve Edebiyatı ile Türkçe Öğretmenliği bölümlerindeki lisans ve lisansüstü öğrencileri için önemli bir ders kitabı niteliği taşımaktadır. Her bölümde sunulan bilgiler, dilin ses özellikleri ve ses olayları hakkında teorik bilgi sağlamanın yanı sıra, değerlendirme soruları ve yanıtlarıyla pratik bir boyut kazanmaktadır. Kitabın en dikkat çekici ve ayırt edici yönü, her bölüm sonunda yer alan “Öğrendiklerimizi Değerlendirelim” kısımlarıdır. Bu bölümler, teorik bilgiyi pratikle test ederek öğrenciye kendi akademik gelişimini denetleme imkânı sunmaktadır. Eserin yöntemi, ezbere dayalı dilbilgisi eğitiminden ziyade, sesin yapısal analizini mantıksal bir çerçeveye oturtmaya odaklanmaktadır. Kitap, ses bilgisi konusunu hem akademik bir derinlikle hem de öğretici bir yaklaşımla ele almaktadır. Eserde, dilbilimsel kuramlarla dilin yapısal analizi arasında güçlü bir bağ kurulmuş ve öğrencilere ezberden ziyade uygulamalı bilgi edinme fırsatı sunulmuştur. Bu yönüyle, dil eğitimi ve dilbilim çalışmaları açısından önemli bir referans eser olarak öne çıkmaktadır.

Hocalarımızı bu çalışma ile Türk diline katkılarından dolayı tebrik eder, gelecekteki çalışmalarında başarılar dileriz.

Çıkar Çatışması

Araştırmacının araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması ulunmamaktadır.

Yazar Katkısı

Bu çalışmanın planlanması, yürütülmesi ve yazılı hale getirilmesi yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma yazılı belgeler ve eserler üzerinde gerçekleştirildiğinden etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

Erdem, M. D., Demirci, Ü. Ö. & Demiryakan, D. (2024). *Türkiye Türkçesi ses bilgisi*. Ankara: Rindan Yayınları.